

INNEHÅLL

GEOGRAFIÄMNETS DIDAKTIK 6

Geografi i kursplanen	7
Vad är geografididaktik?	8
Expertgruppens utgångspunkter	9
Geografididaktiska typologier	10
Geografi som vetenskap	12
Geografi som vardagskunskap	13
Geografi för att förstå sig själv	15
Geografi för hållbar utveckling	16
Tre perspektiv på geografi	18
Det centrala innehållet	20

FRÅN KURSPLAN TILL GRUNDBOK 24

Några inledande ord	25
Vilka geografiska områden avses i kursplanen?	28
Namn och läge	29
Sakregister	30
Vad är geografi?	32
Sverige och övriga Norden	34
Europa	35
Kartan	36
Geografiska undersökningar	37
Jordytan	38
Natur- och kulturlandskap	44
Jordens naturresurser	46
Befolkningsfördelning	47
Hållbar utveckling i vardagen	48
Ojämliga levnadsvillkor i världen	50

FACIT TILL ÖVNINGSBOKEN 51

GEOGRAFIÄMNETS DIDAKTIK

TOMAS TORBJÖRNSSON

GEOGRAFI I KURSPLANEN

I inledningen till geografiämnets kursplan motiveras och preciseras syftet med grundskolans geografiundervisning. Texten inleds med ”förutsättningarna för liv på jorden är unika, föränderliga och sårbara” och att det därför är ”alla människors ansvar att förvalta jorden så att hållbar utveckling blir möjlig”. Med den globala nivån som ämnets yttre ram och det individuella ansvaret som dess inre kärna laddas ämnet med en komplex dynamik.

Jorden är en arena och varje människa en aktör som spelar en av många möjliga roller på denna arena. Kunskaper i geografi ökar möjligheterna att tolka och förstå vad föreställningen som utspelas på den globala arenan handlar om, men kunskaperna kan också öka individens förmåga att medverka aktivt i föreställningens kommande avsnitt. Uttryckt med mer saklig kursplaneprosa syftar geografiundervisningen i grundskolan sammanfattningsvis (Lgr 11. Kursplan geografi) till att eleven ska utveckla sin förmåga att

- *analysera* hur naturens egna processer och människors verksamheter formar och förändrar livsmiljöer i olika delar av världen,
- *utforska och analysera* samspel mellan människa, samhälle och natur i olika delar av världen,
- *göra* geografiska analyser av omvärlden och *värdera* resultaten med hjälp av kartor och andra geografiska källor, teorier, metoder och tekniker, och
- *värdera* lösningar på olika miljö- och utvecklingsfrågor utifrån överväganden kring etik och hållbar utveckling.

Punkterna ovan är styrdokumentens svar på en första didaktisk fråga: **varför** ska elever lära sig geografi?

Analysera, utforska, göra och *värdera* är de fyra verb som i syftestexten illustrerar själva arten av de förmågor som ska utvecklas. I vilken utsträckning eleven har utvecklat dessa förmågor ska sedan bedömas mot kunskapskraven där syftestextens fyra verb motsvaras av i vilken grad eleven kan *föra resonemang, ange orsaker och konsekvenser, beskriva samband, använda kartor* och *ge förslag*.

De kursiverade orden ovan ger vägledning om hur lärande i geografi sker och blir då centrala för svaret på en andra didaktisk fråga: **hur** ska man undervisa i geografi (för att uppfylla ämnets syfte)? En tredje didaktisk fråga är: **vad** ska undervisningen innehålla?

Kursplanens centrala innehåll ger vägledning om vad som ska behandlas i undervisningen. Här är det dock viktigt att reflektera över relationerna mellan ämnets syfte, kunskapskraven och det centrala innehållet. Här följer tre frågor som kan bilda underlag för en fruktbar problematisering av dessa relationer.

- (1) Är det i första hand det centrala innehållet eller ämnets syfte som ligger till grund för lärarens planering i ämnet?
- (2) Vilka konsekvenser för elevers lärande får det om undervisningen i första hand planeras utifrån det centrala innehållet eller utifrån ämnets syfte?
- (3) Hur skiljer sig möjligheten att bedöma elevernas kunskapsutveckling mellan en undervisning som har planerats utifrån det centrala innehållet och en undervisning som har planerats utifrån ämnets syfte?

En viktig anledning att formulera dessa frågor är att innehållsfrågan ofta får störst uppmärksamhet i diskussioner om skolan i allmänhet och om geografiämnets i synnerhet. Om all uppmärksamhet läggs på innehållsfrågan är dock risken uppenbar att frågorna om **varför** och **hur** hamnar i bakgrunden och hur ska vi då kunna bedöma om syftet uppfylls?

Ambitionen i denna text är att bidra till en diskussion där syftesfrågan ”*varför geografi?*” ges högre prioritet genom att presentera en ämnesdidaktisk inramning som kan tjäna både som förklarande kommentar till kursplanen och som inspiration för enskilda lärare att öka den didaktiska medvetenheten.

VAD ÄR GEOGRAFIDIDAKTIK?

Didaktik i generell mening svarar på undervisningens varför-, vad- och hurfrågor och geografididaktik specifikt handlar då i vid mening om varför, vad och hur geografi överförs till undervisning. Med denna definition ägnar sig alla lärare åt geografididaktik så snart de gör val som får konsekvenser för elevers lärande i geografi. Ett sätt att synliggöra geografididaktikens konsekvenser är att betrakta lärares didaktiska val från tre olika nivåer: kursplanenivå, planeringsnivå och undervisningsnivå.

På *kursplanenivå* motiveras geografiämnet som självständigt skolämne genom formuleringarna i kursplanens syftestext. Här finns de nationellt gemensamma och styrande utgångspunkterna till varför geografiundervisning ska bedrivas i Sveriges grundskolor.

På *planeringsnivå* handlar varförfrågan om hur enskilda lärare, inför sig själva och sina elever, motiverar att vissa arbetsområden väljs medan andra väljs bort och hur kopplingen ser ut mellan dessa val och kursplanens syftesbeskrivning.

Ytterligare en nivå är *undervisningsnivån* där kursplanens syftesbeskrivningar omsätts i konkreta arbetsinsatser av lärare och elever. Alla med erfarenhet av undervisning inser att i en klassrumsverklighet är många av lärarens beslut en följd av inarbetade rutiner, intuition och spontan inspiration. Det innebär inte att handlingarna kan betraktas som slumpmässiga utan kanske snarare som resultat av omedvetna didaktiska val.

Utgångspunkten i denna text är att geografiundervisningen kan utvecklas genom att öka andelen medvetna didaktiska val, på bekostnad av de omedvetna didaktiska valen. Det är nämligen först när vi har bestämt vart vi ska som vi kan säga om vi rör oss i rätt riktning.

Syfte

Syftet med att inleda lärarboken med ett kapitel om geografiämnet didaktik är att sätta in kursplanen i geografi och därmed också Capensis grundbok i geografi för årskurs 4-6 i ett didaktiskt sammanhang.

Ambitionen är att underlätta för lärare att förhålla sig mer aktivt och kritiskt till såväl kursplan som lärobok och att de därigenom ska öka andelen

medvetna didaktiska val i sin planering och undervisning.

Kapitlet utgår från antagandet att kursplanens centrala innehåll och kunskapskrav oftare än kursplanens syftesdel ligger till grund för lärares planering av undervisningen. Det antagandet motiverar också behovet av att synliggöra vilka ämnesteoretiska och didaktiska utgångspunkter som legat till grund för formuleringen av geografiämnet syftestext. Om syftestexten i högre grad uppfattas som inspirerande för lärares planering och undervisning kan också syftestextens status som styrdokument stärkas.

Motivet till att kommentera och ge en bakgrund till geografiämnet syftestext är att ämnets syfte måste vara tydligt för alla inblandade parter om undervisningen ska leda till att eleverna utvecklar just de förmågor som syftestexten utmynnar i.

Bestämningen av de fyra förmågor som geografiundervisningen ska utveckla är en konsekvens av syftestexten. Att bearbeta och reflektera över syftestexten kan därför vara ett stöd för att tolka innebörden i förmågorna, men också för att tillämpa kunskapskraven.

FRÅN KURSPLAN TILL GRUNDBOK

JAN WIKLUND

SAKREGISTER

En tanke med Lgr 11 var att utbildningens mål och krav skulle vara tydliga. Dessutom skulle läroplanen och kursplanerna vara väl kända av skolledare, lärare, föräldrar och elever.

Det är därför en självklarhet att en lärobok innehåller alla viktiga ord som finns i kursplanen. Det gäller orden i syftet, i det centrala innehållet och i kunskapskraven. Det är en utgångspunkt som måste vara en självklarhet i alla läroböcker.

Om kursplanernas viktiga ord saknas i en lärobok ökar ansvaret på läraren att kompensera lärobokens tillkortakommanden. En lärobok med de viktiga orden förklarade är en stor hjälp för lärare och elever när kursplanen ska göras begriplig.

Grundboken innehåller inget sakregister. Däremot finns ett sakregister här i lärarboken för att ni lärare enkelt ska kunna hitta ord och begrepp som finns i kursplanen. Orden förekommer inte alltid i sin grundform utan även i sammansättningar.

Det är en diger lista som följer. Förhoppningsvis kan grundboken och övningsboken vara en hjälp på vägen att förtydliga kursplanen.

Orden källor, metoder, teorier, utforska och referensram nämns bara i grundbokens förord. Ett streck, -, i sakregistret betyder att begreppet inte finns i grundboken. Ordet storleksrelationer finns till exempel inte med, men många av övningsbokens uppgifter handlar om det.

Ett annat begrepp som inte är med i grundboken är miljöetiska val. Någonstans går gränsen för hur många svåra begrepp som ska finnas med i en lärobok för mellanstadiet även om de konkret uttalas i kursplanen.

Miljöetik dyker upp i kunskapskraven och är ett mycket bra begrepp i diskussionen om hållbar utveckling. Grundboken tar upp hur olika miljöetiska val kan bidra till en hållbar utveckling. De etiska ställningstagandena till de normativa frågorna om hur hållbar utveckling ska kunna uppnås utgör ett mycket bra diskussionsområde i klassrummet. För att få till en bestående förändring i livsstil är det viktigt att inte dela ut pekpinna utan att ge olika perspektiv på miljöfrågor. På det sättet ökar elevernas delaktighet istället för att skuldfrågan och uppgivenheten inför framtiden hamnar i fokus.

I grundboken förklaras begreppen när de införs i texten. En annan medveten strategi är att inte införa så många nya begrepp. Några gånger har den strategin dock inte följts, till exempel när det gäller odlingsmark och markutnyttjande. Det är begrepp som pekas ut i kursplanen och det är bara därför de är med.

Det är svårt att ge en bra definition av vad odlingsmark egentligen är. Å andra sidan erbjuder grundboken en problematisering av begreppet. Det är viktigt att kunna resonera kring olika begrepp och visa att allt inte är svart eller vitt.

Utnyttja betyder att dra fördel av. Att utnyttja andra människor har en negativ klang. Markanvändning, som är en synonym till markutnyttjande, är ett bättre och även ett mer vedertaget begrepp att använda.

B
berg 9, 10, 18, ...

E
erosion 58, 59, 60, 63, ...

F
fossila bränslen 94, 95, 96, 116, ...
framtiden 9, 11, 89, ...
fältstudier 46, 49, 50, 151
förändringar 15, 48, 49, 52, ...

G
geografisk referensram 3
geografiska analyser 3, 85, 151
geografiska begrepp 92, 111, 121
geografiska data 50
geografiska förhållanden 18, 56, 152, 156
geografiska jämförelser 49, 50, 52
geografiska kunskaper 11, 113, 126, 129, ...
geografiska källor 3
geografiska metoder 3
geografiska objekt 18
geografiska rummet 9, 12, 14, 15
geografiska teorier 3
geografiska verktyg 15

H

hav 10, 13, 15, ...
 helhetsperspektiv -
 hållbar utveckling 107, 108, 109, ...
 hälsovård 109, 111, 112, 113, ...

I

insamling 49, 50
 intressekonflikt 9, 16, 92

J

jordytan 52, 53, 54, ...
 jordytans former (utseende) 52

K

karta 9, 12, 13, 15, ...
 kretslopp 90
 kulturlandskap 47, 49, 74, ...

L

landskap 16, 21, 23, ...
 levnadsvillkor 121, 130, 131, ...
 livsmiljöer 3, 10, 51
 läge 9, 12, 15, 18, 102, ...

M

markutnyttjande 78
 miljö 9, 10, 11, ...
 miljöetiska val -
 mätningar 50
 mönster 121, 154

N

namngeografi 152
 natur 9, 10, 15, ...
 naturlandskap 47, 49, 74, ...
 naturresurser 11, 16, 25, 83, ...
 närmiljö 9, 46, 47, ...
 närområde 46, 156

O

odlingsmark 92
 ojämlik 130
 omvärld 152
 orientera 15, 40, 45
 orter 14, 15, 20, 22, ...

P

plats 23, 24, 25, ...
 platttektonik 54, 153, 155
 prioritering 115
 processer 48, 49, 121, 153, ...

R

region 14, 34, 35, 36, ...
 resonemang 9, 85
 rumsperspektiv 3, 9, 12, 15, ...

S

samhälle 3, 9, 10, 22, ...
 skala 38, 43, 44
 skogar 9, 15, 16, 18, ...
 storleksrelationer -
 symboler 39

T

tematiska kartor 38, 39, 75
 tidsperspektiv 9, 47, 49, 57, ...
 topografiska kartor 38, 39, 45, ...

U

undersöka 9, 49, 50
 utbildning 104, 105, 106, 109, ...
 utbredning 64
 utforska 3
 utvecklingsfrågor 136, 147

Ö

öar 24, 32, 33, ...

VAD ÄR GEOGRAFI?

De första sidorna i grundboken ringar in ämnesområdet geografi och då i synnerhet skolämnet geografi. Sidorna 9-16 kan diskuteras med eleverna redan första dagen eller också är det sidor som man återvänder till under hela mellanstadietiden.

Sidan 9

I kursplanen står det vilka förmågor eleverna ska utveckla i geografi. Det är också de som ligger till grund för bedömningen i det nationella provet i årskurs 6.

På s. 9 i grundboken finns förmågorna som är beskrivna i kursplanen, fast med lite andra ord. Till varje diagnos i övningsboken görs en återkoppling till vilka förmågor som eleven kan ge uttryck för.

Sidan 10 - Geografi är både natur och samhälle

I två centrala innehåll används formuleringen "natur- och kulturlandskap". I andra centrala innehåll formuleras en mer sammanhållen syn på geografi. På sidan 10 förklaras vad livsmiljö är. Livsmiljö är också namnet på ett av kursplanens tre kunskapsområden.

Sidan 11 - Geografi är framtidens ämne

Geografi är det ämne i skolan som tydligast handlar om vår gemensamma framtid. Med geografins olika kunskapsområden kan vi diskutera framtiden utifrån många olika infallsvinklar.

I grundboken finns ofta ett framtidsperspektiv. Det finns flera formuleringar i grundboken som direkt pekar ut geografi som framtidens ämne.

- s. 9 "både nu och i framtiden"
- s. 11 "att leva här i framtiden"
- s. 89 "Det är viktigt att vi skyddar vårt grundvatten så att det går att använda även i framtiden."
- s. 93 "Därför kommer Sverige även i framtiden att kunna sälja skogsprodukter till andra länder."
- s. 96 "I framtiden kommer vi endast kunna använda lite fossila bränslen - de håller på att ta slut."

s. 115 "I framtiden finns det stora möjligheter att samåka."

s. 125 "Ett hållbart fiskbestånd innebär att fisken kommer att finnas kvar i framtiden."

s. 129 "Hur vill du att framtiden ska se ut?"

s. 141 "- Framtiden känns inte lika tung längre och jag har börjat drömma om att bli lärare när jag blir stor, säger Manassa."

s. 147 "Projektet Bienenstar är med och förbättrar María-Elenas, Víncentas och många andra barns framtid."

Sidan 12 - Plats

Ord som favoritplats, hållplats, busshållplats, mötesplats, arbetsplats, samlingsplats, parkeringsplats, flygplats, webbplats, platsers namn, platsens användning och enbart ordet plats används i grundboken. Platsbegreppet är inget nytt för eleverna. I boken sätts begreppet plats i ett geografiskt sammanhang.

Sidan 13 - Gräns

I grundboken används begreppet gräns flitigt, sammanlagt 51 gånger. Där förekommer även trädgräns, tomtgräns, landgräns och plattgräns. I grundboken finns diskussioner om tydliga, otydliga och till och med osynliga gränser! Gränser är viktiga för att kunna definiera rum och synliggöra intressekonflikter.

De flesta stater har landgränser mot andra stater. En del gränser är lätta att passera, till exempel den mellan Sverige och Finland. Andra gränser är svårare att passera, till exempel den mellan Finland och Ryssland.

Sidan 14 - Rum

Den första meningen i kursplanen under ämnets syfte är "Undervisningen i ämnet geografi ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om geografiska förhållanden och utvecklar en geografisk referensram och ett rumsligt medvetande."

I de centrala innehållen i lägstadiets SO finns det rumsliga perspektivet med "Rumsuppfattning med hjälp av mentala kartor och fysiska kartor över till

FACIT TILL ÖVNINGSBOKEN

Här följer facit till de flesta av uppgifterna i övningsboken.

s. 4 NORDEN

1. Finland, Ryssland, Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tyskland, Danmark och Sverige
2. Norge och Sverige
3. Bottenviken, Bottenhavet, Finska viken och Rigabukten
4. 459 m
5. a) Ryssland
b) Norge
c) Finland
d) Tyskland
6. a) O
b) NO
7. Skanderna
8. a) 52 mil
b) Reykjavik och Helsingfors
c) Stockholm och Helsingfors
9. Två rutter har kortast resväg
S-K-O-R-H-S 557 mil
S-O-R-K-H-S 557 mil

s. 5 TÄTORTER I SVERIGE

1. -
2. -
3. Väderstreds-samhälle Söderköping
Folksamling Skara
Flickbyxa Trosa
Smart ställe Visby
Ö med djur på Djurholm
Ö med änglar på Ängelholm
Fågelhöjd Tranås
Förkyld and Härnösand
Barnmats-samhälle Vällingby
Timmerö Stockholm
Där vatten går i mål Åmål
Yes Hjo
Myntbrygga i Närke Örebro
4. -

s. 6 LANDSKAP OCH TÄTORTER I SVERIGE

1. a) 10
b) 6
c) 9
2. a) Lappland
b) Skåne
c) Bohuslän
d) Norrbotten

3. a) Lappland
b) Öland
4. Uppland och Södermanland
5. a) Västergötland
b) Skåne
c) Uppland
d) Västmanland
e) Närke
f) Östergötland
g) Skåne
h) Småland
i) Östergötland
j) Jämtland
k) Lappland
6. -

s. 7 LANDSKAP, TÄTORTER, VATTEN OCH BERG I SVERIGE

1. Halland, Västergötland och Bohuslän
2. a) 3
b) 4
c) 7
d) 2
3. -
4. -
5. -
6. a) Dalarna
b) Jämtland
c) Norrbotten
d) Jämtland
e) Uppland
f) Blekinge
7. Dalarna, Västmanland (om man tittar riktigt nog), Gästrikland och Uppland.

s. 8 VATTEN, ÖAR OCH BERG I SVERIGE

1. -
2. -
3. -
4. -
5. a) Torneträsk
b) Storsjön
c) Orust
d) Hjälmarens
e) Umeå
6. a) Värmdö
b) Siljan
c) Vänern
d) Orust
7. Ja, om bara ytan beaktas.
Nej, om de ska "pusslas" dit i sin nuvarande form.